

ДІАЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ: СУТНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

На сучасному етапі розвитку психологічної науки діалогічний підхід являє собою поширений і авторитетний напрям у розбудові теоретичних уявлень наукового пошуку, у розробці методології психолого-педагогічний досліджень, у створенні інноваційних технологій навчання.

Висловлюючи принципову позицію, С.Д. Максименко наголошує, що успішний розвиток особистості у процесі навчання є можливим лише за умови істотного перегляду навчального змісту, до того ж не чергового його переструктурування, а перебудови цього змісту на принципово новому фундаменті. Автор підкреслює, що педагог і учень, які є особистостями, що вступають у творчу взаємодію, не можуть не акумулювати енергію протистояння формалізованому та жорстко регламентованому змісту навчально-виховного процесу, що є причиною конфліктності їхніх взаємин. Засвоєння навчального змісту за таких умов має бути адекватним присвоєнню суб'єктом навчання культури як втілення смислів людської діяльності, водночас простір особистісних смислів є сферою взаємодії студента й викладача лише за умови діалогічної організації навчального змісту [6, с. 39-42].

Крім того, значний попит на послуги професійної діяльності психолога також зумовлює в сучасній психології підхід до питань діалогічного простору, діалогічного підходу та діалогічної взаємодії в освітньому процесі як до актуального предмета дослідження. Визначальною умовою успішного здійснення професійної діяльності психолога є діалогічне спілкування, що розгортається як центральна, спеціально організована складова консультативного процесу. Усі основні види роботи психолога здійснюються, у кінцевому результаті, через організацію діалогу як знаряддя

професійної діяльності. Таким чином, важливою формою реалізації професійної діяльності майбутнього психолога є діалог.

Уважають, що першим, хто вказав на виключну роль діалогової форми спілкування як засобу стимуляції можливостей людини, був Сократ. Мета його діалогічного методу полягала в допомозі співрозмовнику активізувати власні творчі потенції. Розроблені на принципах аристотелівської риторики, теорії спілкування й комунікації знайшли своє продовження в сучасних дослідженнях. Посилилася увага до аналізу діалогу й використання його з опорою на теоретико-методологічні здобутки М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, Л.С. Виготського. Психологічні механізми зародження й здійснення діалогу, особливості його різних видів, можливості їх застосування в навчанні є предметом досліджень Г.О. Балла, Г.М. Кучинського, Н.В. Чепелевої, Т.П. Юрченко. Провідні питання професійної підготовки практичних психологів плідно вивчаються в роботах провідних науковців (О.Ф. Бондаренко, Ж.П. Вірної, Л.В. Долинської, Л.М. Карамушки, С.Д. Максименко, Е.Л. Носенко, Н.І. Пов'якель, Н.В. Пророк, В.А. Семиченко, Л.Г. Терлецької, Н.В. Чепелевої, Т.С. Яценко). У сферу активного вивчення входить: розробка освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога (С.Д. Максименко); формування професійної компетентності в процесі підготовки психолога-практика (Н.В. Чепелева); використання діалогічно-орієнтованого підходу в системі підготовки практичних психологів (Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева), виокремлення вимог до особистості психолога (О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, В.Г. Панок, Н.В. Пророк, О.П. Саннікова), використання активних та інтеракційних методів навчання (С.В. Васьковська, П.П. Горностаї, Т.С. Яценко).

Метою даної статті є визначення особливостей діалогічного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Діалог сьогодні виступає як пріоритетний принцип освіти. Діалогічність освітнього процесу характеризується особливою формою взаємодії суб'єктів у системі професійного навчання.

У контексті професійної підготовки психолога ми розглядаємо діалогічний підхід як методологічний принцип, який пронизує навчальний процес. Діалогічний підхід, діалог визначається як безпосередня форма організації навчального процесу, яка передбачає різнорівневу взаємодію суб'єктів навчального процесу як створення єдності смислів та цілей, як засіб засвоєння знань і вмінь. Діалогічні стосунки не лише виконують дидактичні функції в навчальному процесі, а й набувають розвивального ефекту за умов використання перцептивно-рефлексивних здібностей учасників взаємодії.

Використання можливостей діалогічного підходу у процесі професійної підготовки психологів забезпечує необхідні умови для створення діалогічного простору в реальній професійній діяльності, у якій майбутній фахівець набуває можливості безпосередньо взаємодіяти зі структурою психосемантичного тексту клієнта та будувати власний текст впливу. Ефективність діалогу як методологічного принципу в навчальному процесі, зумовлюється його здатністю бути чинником розвитку, значимістю в подоланні деформуючих факторів у професії психолога, та технологічністю, яка не перешкоджає природності його протікання [9, с. 329-330]. Саме такий простір забезпечує подальший успішний розвиток професійної компетентності майбутнього психолога взагалі та розвиток діалогічної компетентності зокрема.

Вбудований у структуру навчального процесу діалогічний підхід виступає технологією навчання, результатом якої є формування діалогічності як інтегральної характеристики практичного психолога. Реалізація цього підходу у психолого-педагогічному процесі надає можливість майбутнім психологам розвивати власний творчий потенціал та продуктивно займатися самовдосконаленням. Крім того, діалогічний підхід передбачає інтеріоризацію зовнішніх потреб професійної діяльності, свідомий розвиток та вдосконалення на цій основі професійно важливих якостей, умінь, знань, психологічних особливостей мовленнєвої діяльності [9, с. 331].

Діалогічність освітнього простору може бути охарактеризована особливими перехресними комунікативними зв'язками, які водночас є ієрархічно зумовленими рівнями спілкування, перебуваючи в такому діалозі, систематично збагачуєш власну особистісну культуру.

«Я – образ» культури в процесі взаємодії викладача й студента простежується на рівні суб'єктів педагогічного спілкування й передбачає діалог образів культур. Діалог у такій ситуації стає провідним принципом навчання, і завдання викладача надати співбесіднику (студенту) можливість бути включеним у культуру через діалогічне спілкування. Так здійсниться діалогічність змісту освіти й професійного становлення через засвоєння в діалозі професійних знань, світоглядних професійних установок, формування культури мислення й спілкування [4].

У ситуації спілкування «студент-студент» відбувається накопичення досвіду, що передбачає засвоєння духовних цінностей, знань, умінь у колективі однокурсників. Викладач у такому разі виконує роль наставника, що створює психолого-педагогічні умови для виникнення позитивних особистісних контактів, взаємодії, розвитку комунікативних здібностей та особистісних властивостей, необхідних для професійного становлення майбутнього фахівця.

Відсутність у особистості досвіду діалогічного спілкування з однокурсниками притупляє здатність розуміти інших людей, що важливо для професійного становлення психолога. Діалогічній формі спілкування в діаді «викладач – студент» властиві особистісна рівність, «суб'єкт-суб'єктні» відносини, співпраця, узгодженість дій, думок, переживань, вільна дискусія, передача знань та професійного досвіду, особистісного досвіду, індивідуального підходу до кожної особистості. Згідно із твердженням М.М. Бахтіна, істина не народжується й не знаходиться в думках окремої людини, а виникає між людьми, у сумісному спілкуванні, сумісному відкритті істини, у процесі діалогу. Підкреслимо, що автор виступає проти вузького розуміння діалогу, дискусії, навпаки, діалогічні відносини – це

майже універсальне явище, що охоплює все людське мовлення і всі відносини та прояви людського життя, взагалі все, що має смисл і значення [3]. У контексті діалогічного підходу взаємодія викладача і студента є інтерактивною, духовною, продуктивною, а значить діалогічною, оскільки людина стає зрілою особистістю, тільки вбираючи в себе все людське, ототожнюючи себе з іншими людьми.

Саме діалогічний підхід, зазначає Г.О. Балл, надає учневі право мати власну точку зору, власну позицію, до якої викладач ставиться толерантно. За таких умов організації навчальної діяльності учень може вільніше розвиватися й як особистість [2, с. 16-18.]. У ході діалогічного навчання, наголошує науковець, принципово змінюється позиція викладача [1]. У традиційному навчанні викладач виконує роль «фільтра», що прокачує через себе й дозує навчальну інформацію, а в діалоговому – роль помічника в роботі, фасилітатора, одного з багатьох інформаційних джерел. Як фасилітатор він звертається до особистого досвіду учнів, спонукає їх до самостійного пошуку шляхів розв'язання наявних завдань, стимулює до формулювання нових запитань та виокремлення подальших напрямків навчання, сприяє посиленню відчуття узгодженості та розширенню розумових перспектив [5, с. 8-10]. Близькими до цього є уявлення К. Роджерса, відповідно до яких для досягнення успіху в навчальній діяльності викладач повинен створити психологічні умови, які дають змогу учням розвиватися вільно, тобто він має бути не «вчителем», а «фасилітатором» розвитку [7].

У процесі професійної підготовки студенти-психологи мають чітко усвідомлювати та диференціювати складові діалогічного простору у взаємодії з потенційним клієнтом:

- суб'єктивний образ ситуації;
- переживання, емоції учасників;
- тілесні відчуття, що виникають у процесі діалогу;

– цінність ситуації діалогу (ставлення до того, що відбувається, його значимість у контексті життя) [8, с. 24-47].

Діалог «Я» і «Ти» психолога й клієнта створює унікальний простір психологічного консультування, у якому висловлювання психолога набувають більшої дієвості, впливовості. Саме такий діалог є простором та умовою ефективної діяльності психолога, тобто виступає конкретною подією «перехрестя» того, що може сказати про себе сам клієнт, і того, що стає зрозумілим про нього психологу як іншому. Оволодіти внутрішньою людиною, побачити та зрозуміти її неможливо, якщо робити її об'єктом без дієвого та нейтрального аналізу, неможливо оволодіти нею й шляхом злиття з нею. До неї можливо підійти та розкрити, точніше, заставити її саму розкритися – лише шляхом спілкування з нею, діалогічно [3, с. 293].

Під час діалогу дві особистості починають утворювати спільний загальний психологічний простір і часову протяжність, створювати єдину емоційну «подію», у якій взаємодія в загальному, об'єктному, монологічному розумінні вже не існує, а на її місці з'являється психологічна єдність суб'єктів, у якій розгортається процес для взаєморозкриття й взаєморозвитку, створюються умови для самовпливу. Саме такі умови існування людей сприяють розвитку їхньої творчості та розкриттю особистості.

Крім того, у діалозі психолог здійснює прийняття клієнта, допомагає йому бути справжнім, мати ті почуття, якими він володіє, дотримуватися власних позицій. Психолог при цьому здатний адекватно відчувати досвід клієнта, переживаючи його із внутрішньої сторони, розглядати його точку зору, якою б викривленою вона не була. Психолог дозволяє людині «бути», сприяє її становленню, підтримує потенційність клієнта тим, що приймає його екзистенцію. Оскільки діалог виступає найціннішим інструментом психолога, він потребує від фахівця орієнтацію на партнера, як рівноправного суб'єкта спілкування, уміння надавати клієнтові першість у розмові, терпляче вислуховувати його, намагаючись зрозуміти його проблему й, не поспішаючи, висловлювати свою думку. У процесі взаємодії

спостереження та враження психолога сприяють збільшенню в клієнта інших варіантів розуміння й ставлення до обставин власної проблемної ситуації, змінює його викривлений досвід.

Потенційний розвиваючий ефект діалогу відбувається лише в реальних діях психолога й клієнта, тобто в процесі взаємодії тут і тепер. Взаємодія, що керується психологом, відкриває декілька сфер реальності для кожного з учасників діалогу. Психолог і клієнт мають можливість знайти себе та іншого в різних співвідношеннях: себе – для іншого (у зверненні до партнера та представленні йому себе), себе – для себе (яким я виступаю у власних очах), іншого – для себе (яким ти виступаєш у моїх очах), іншого – для іншого (яким, як мені здається, ти виступаєш у власних очах). Отже, виникає особлива професійна ситуація реальної поетапної представленості психолога й клієнта один одному в різних реальностях діалогу (я відображаю тебе, я відображаю себе, я ставлюсь до себе, я ставлюсь до тебе, я дію з тобою, я дію із собою) [8, с. 24-47]. За рахунок послідовних переключень з однієї сфери в іншу, діалог між психологом та клієнтом отримує не лише необхідну динаміку, а й певний розвиваючий ефект. Суттєвим є те, що в умовах взаємодії психолога й клієнта, переплетіння всіх проявів їх присутності у всіх аспектах, створюється одночасно й простір діалогу, і простір психоконсультативної дії, тобто операціональне поле консультування [8, с. 24-47].

Таким чином, реалізація діалогічного підходу потенційно створює простір та умови для набуття необхідних знань, умінь та навичок оволодіння професією психолога, використовуючи головний інструмент – діалог. Сутність діалогічного підходу в нашому дослідженні – це зміна змісту ідеї підготовки майбутнього психолога-фахівця. Повноцінна реалізація розвивальних можливостей ідеї діалогізації навчально-виховного процесу буде можливою за умови актуалізації суб'єктом учіння власних особистісних установок, що, у першу чергу, визначають його спрямованість на діалогічну форму роботи з людьми. Такий підхід зумовлює активність, самостійність

навчання, здатність творчо проектувати та здійснювати свою професійну діяльність в усьому різноманітті практичних ситуацій. Отже, застосування діалогічного підходу до організації навчання у вищому навчальному закладі сприяє не тільки забезпеченню ефективності засвоєння студентами концептуальних психологічних знань, але й веде за собою розвиток структурних компонентів діалогічної компетентності як складової професійної компетентності майбутніх психологів. Процес постійної діалогової суб'єкт-суб'єктної взаємодії, передусім формує активну дослідницьку позицію викладача та студента в освітньому просторі.

Література:

1. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г. О. Балл. – Рівне.: Літса – М., 2003. – 128 с.
2. Балл Г., Волинець А., Копилов С. Діалого-культурологічний підхід як напрям гуманізації освіти: другий міжрегіональний науково-практичний семінар «Психологія в школі» / Г. Балл, А. Волинець, С. Копилов. – Рівне, 1997. – С. 16-18.
3. Бахтин М. М. Естетика словесного творчства / М. М.Бахтин. – М., 1986. – 444 с.
4. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер. – М.: Высшая школа, 1996. – 176 с.
5. Гармстон Р. Фасилітатор – кілька секретів майстерності / Р. Гармстон // Вісник Всеукраїнського фонду «Крок за кроком». – 2003. – №1.- С. 8-10.
6. Максименко С. Д. Психологічні проблеми особистісно орієнтованого навчання / С. Д. Максименко // Психолого-педагогічні проблеми гуманізації шкільної освіти: зб. матеріалів міжрегіонального науково-практичного семінару. – К. – Рівне, 1997. – С. 39-42.
7. Rogers C. R. A theory of therapy, personality and interpersonal relationship as developed in the diencephalic framework / C. R. Rogers // Koch S. Psychology: A study of a science. – N.Y.: Mc. Graw Hill, 1959. – 59 p.

8. Станкевич Г. О диалогической природе психотерапевтических изменений / Г. Станкевич // Московский психотерапевтический журнал. – 1999. – № 2 (22). – С. 24-47.

9. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07/ Наталія Федорівна Шевченко. – К., 2005. – С. 329-331.